

آسیب‌شناسی و ارائه راهکارهای پیش روی ایرانیان در زیارت اربعین

خلاصه راهبردی
شهریور ۱۴۰۲

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُم

قال مولانا امیر المؤمنین (علیه السلام) ثابروا علی صلاح المؤمنین و المتقین غرر الحکم

گزارش پژوهشی

آسیب‌شناسی و ارائه راهکارهای پیش روی ایرانیان در زیارت اربعین

شهریور ۱۴۰۲

تهیه‌شده توسط گروه بررسی‌های راهبردی میراث
(وابسته به انجمن میراث اسلامی)

مدیر گروه: امیرمهدی مناقبی، Managhebi@mssint.com

مدیر پژوهشی: علیرضا رحمانی، Rahmani@mssint.com

همکاران:

پژوهش: امیر هاشمی مقدم

ویرایش: مهدی صالحی

صفحه‌آرایی: علی‌اکبر محمدخانی

اطلاعات تماس:

۰۲۱-۲۶۴۰۸۰۴۷

www.mssinst.com

Contact@mssint.com

گروه بررسی‌های راهبردی

برای دریافت گزارش‌ها و اطلاع از فعالیت‌های گروه می‌توانید
علاوه بر سایت در شبکه‌های اجتماعی ما را دنبال کنید:

[mssinst](https://www.mssinst.com) [mss.inst](https://www.instagram.com/mss.inst) [mssinst](https://www.facebook.com/mssinst) [mssinst](https://www.linkedin.com/company/mssinst) [mssinst](https://www.youtube.com/channel/UCmssinst)

معرفی گروه

مأموریت گروه بررسی‌های راهبردی میراث، گفت‌وگو، تحلیل و پژوهش هدفمند پیرامون مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران و تدوین و ترویج راهکارهای جدید برای سیاست‌گذاران، نخبگان و مردم است. ما در این راستا در سایه بهره‌مندی از دانش خبرگان و تجربه کنشگران به ارائه پیشنهادات کاربردی در سطح سیاست‌گذاری و مسائل راهبردی خواهیم پرداخت؛ به عبارت دیگر از دل دانش و تجربه، پیشنهادهایی کاربردی برای مسائل راهبردی به دست خواهیم داد.

اهداف ما عبارت‌اند از:

۱. ارائه تصویری روشن از آینده، مسائل و راهکارها؛
۲. افزایش آگاهی عمومی به مسائل راهبردی؛
۳. رایزنی و تلاش در جهت تحقق راهکارهای مطرح‌شده.

بیانیه مسئولیت

گزارش پیش رو بر اساس روش‌های علمی تهیه شده است و ما مسئول کیفیت آن هستیم. شایان ذکر است که محتوای گزارش صرفاً بازتاب نظر جمعی از خبرگان است که الزاماً بیانگر دیدگاه‌های رسمی گروه نمی‌باشد.

تقدیر

از یکایک بزرگواران و یاورانی که ما را در تهیه این گزارش همراهی و هم‌یاری کردند، کمال تقدیر و تشکر را داریم: صاحب‌شوندگان گرانقدر، مشاوران حامی، واسطه‌های ارزشمند ارتباطی و حامیان مالی نیکوکار.

تقاضا

از جمله اهداف این گزارش، توسعه گفت‌وگو پیرامون چالش‌ها و راهکارهای پیش روی ایرانیان در زیارت اربعین است. از مخاطبان محترم صمیمانه خواستاریم نقدها و نظرات خود را پیرامون محتوای این پژوهش با ما و سایر علاقه‌مندان به صورت عمومی به اشتراک بگذارند. نقد این گزارش از بهترین بازخوردها برای ما خواهد بود.

فهرست

۵	■ بیان مسئله
۵	■ اهمیت موضوع
۵	■ هدف پژوهش
۶	■ روش اجرای پژوهش
۶	■ پیشینه توجه به آسیب‌ها در رویداد اربعین
۷	■ دسته‌بندی آسیب‌ها
۸	■ مسائل دولتی
۱۱	■ مسائل فرهنگی اجتماعی
۱۳	■ مسائل محیط زیستی
۱۴	■ مسائل دینی
۱۵	■ مسائل سیاسی و بین‌المللی
۱۶	■ مسائل اقتصادی
۱۷	■ مسائل گردشگری
۱۸	■ جمع‌بندی آسیب‌ها
۱۹	■ راهکارها و پیشنهادهای
۲۰	■ محور اول: پیشنهادهای ناظر به نقش دولت
۲۲	■ محور دوم: پیشنهادهای ناظر به نقش جامعه و فرهنگ

بیان مسئله |

پیاده‌روی اربعین چندین سال است بسیار پررونق شده و با استقبال بی‌نظیر شیعیان جهان و به‌ویژه ایرانیان روبه‌رو شده است. این استقبال به‌گونه‌ای بوده که سالانه به‌طور متوسط، حدود ۳ میلیون ایرانی در این مراسم حضور یافته‌اند. علاوه‌بر ارزش‌های دینی و کارکردهای سودمند این مراسم، همچون ارتباط نزدیک میان دو ملت ایران و عراق و حفظ و تقویت مناسک شیعی، به‌طبع این شمار توجه‌برانگیز زائران، آسیب‌هایی ناخواسته و منفی نیز به همراه داشته است. در واپسین رویداد اربعین در شهریور ۱۴۰۱، به‌سبب حضور بیش از حد زائران در مرز عراق، اختلال‌های گسترده‌ای در حمل‌ونقل، شدآمد (ترافیک)، نظارت بر گذرنامه و تشریفات عبور از مرز، خدمات بهداشتی و خوراکی و... پیش آمد. این اختلال گرمازدگی شمار زیادی از زائران، مرگ بعضی از آن‌ها، انتقادات گسترده به شیوه مدیریت مراسم، بازتاب منفی گسترده در برخی رسانه‌ها، به‌ویژه رسانه‌های غیرایرانی را باعث شد. بنابراین بررسی همه‌جانبه آسیب‌های رویداد اربعین ضروری است. آنچه در ادامه می‌خوانید، چکیده نتایج پژوهشی در پاسخ به همین ضرورت است.

اهمیت موضوع |

مراسم پیاده‌روی اربعین رویدادی است که می‌تواند و باید کارکردهای مثبت برای هر دو کشور ایران و عراق و همچنین کل شیعیان داشته باشد. به‌سبب رفتارهای بعضی زائران و برخی سوءمدیریت‌ها در این رویداد، حاشیه‌هایی در حال بروز است که گاه از متن پررنگ‌تر شده و اصل مراسم و کارکردهای مثبت آن را مخدوش می‌کند. بی‌تردید اگر این کاستی‌ها و حاشیه‌ها مدیریت و رفع نشود، فرصتی در اختیار دشمنان تشیع و دو ملت ایران و عراق قرار خواهد داد تا با سیاه‌نمایی، کلیت رویداد اربعین را مخدوش و لکه‌دار کنند. ازسوی دیگر، بعضی از این آسیب‌ها با روح زیارت اربعین و مبانی دینی مرتبط با آن نیز منافات دارد که نباید به‌سادگی از کنار آن‌ها گذشت.

هدف پژوهش |

در این گزارش در پی شناسایی آسیب‌های اصلی در پیاده‌روی اربعین، دسته‌بندی موضوعی آن‌ها و سپس راهکارهایی برای کاهش آن‌ها هستیم.

روش اجرای پژوهش

برای گردآوری داده‌های این پژوهش از هر دو گروه روش‌های میدانی و کتابخانه‌ای سود جستیم. در بخش میدانی، مهم‌ترین شیوه، مصاحبه عمیق بود. مصاحبه‌شوندگان در سه گروه دسته‌بندی شدند: خبرگان و کسانی که پیش از این درباره اربعین پژوهشی انجام داده بودند؛ موافقان برگزاری رویداد اربعین؛ مخالفان آن. در این مرحله، در مجموع با ۶۰ نفر مصاحبه شد. پژوهشگر همچنین از تجربه حضور میدانی خود در اربعین ۱۳۹۷ نیز در نگارش این گزارش سود برده است.

در بخش کتابخانه‌ای، با توجه به حجم آثار نوشتاری نسبتاً زیاد درباره اربعین، بیشتر به سراغ آثاری رفتیم که مستقیم یا غیرمستقیم، به آسیب‌های این مراسم گوشه‌چشمی انداخته‌اند. در این دسته، هم به کتاب‌ها و مقالات تحلیلی توجه کرده‌ایم، هم به شماری از سفرنامه‌های اربعین. در نهایت، داده‌ها و یافته‌های کیفی را با روش تحلیل محتوا و داده‌های کمی را با نرم‌افزار اسپ‌اس‌اس (spss) تحلیل کرده و گزارش نهایی را نوشته‌ایم.

روش	شیوه	توضیح
میدانی	مصاحبه عمیق	با سه گروه کارشناسان، موافقان، مخالفان
	مشاهده مشارکتی	تجربه حضور پژوهشگر در اربعین ۱۳۹۷
اسنادی	بررسی کتاب‌ها و مقالات تحلیلی درباره اربعین	بررسی تقریباً همه منابع این دسته
	سفرنامه‌های اربعین	بررسی چند سفرنامه منتشر شده در فضای مجازی
	گزارش‌های رسانه‌ای	بررسی اخبار مربوط به آسیب‌ها

پیشینه توجه به آسیب‌ها در رویداد اربعین

منابع موجود درباره آسیب‌های رویداد اربعین به زبان فارسی دو دسته است:

۲

کتاب‌ها و مقالات تحلیلی یا سفرنامه‌ای که در لابه‌لای متن، مستقیم و غیرمستقیم به آسیب‌های اربعین اشاره کرده‌اند.

۱

مقالات و کتاب‌هایی که مستقیماً به این آسیب‌ها توجه کرده‌اند و به نوعی در نام کتاب یا مقاله هم به این موضوع اشاره شده است که یک کتاب و دو مقاله بودند.

دسته بندی آسیب‌ها |

پس از بررسی منابع موجود و همچنین مصاحبه با شماری از خبرگان و زائران و منتقدان، آسیب‌ها را دسته‌بندی کردیم. توضیح اینکه آسیب‌های پیاده‌روی اربعین را در چند گروه کلی دسته‌بندی و سپس مقولات و نمودهای هر گروه را معرفی می‌کنیم تا آسیب‌های اربعین را در چارچوب یک پدیده اجتماعی تام^۱ و تقریباً همه‌جانبه بررسی کنیم. از نگاه مارسل موس، مبدع این اصطلاح، «پدیده یا واقعیت اجتماعی را نمی‌توان تنها در یک بُعد مورد مطالعه قرار داد، بلکه باید از تمام ابعاد آن را بررسی کرد»^۲. ما نیز تا حد ممکن تلاش می‌کنیم به این نگاه کل‌گرا و تام اجتماعی نزدیک شویم. در نگاهی کلی می‌توان هفت دسته مسئله و آسیب را شناسایی کرد:

در ادامه، چکیده مباحث مرتبط با هر دسته از مسائل را گفته‌ایم. تذکر اینکه در گزارش اصلی، درباره هر دسته از مسائل به‌طور مفصل بحث کرده‌ایم.

۱. Total social fact .

۲. ناصر فکوهی، تاریخ اندیشه و نظریه‌های انسان‌شناسی، تهران: نی، ۱۳۸۱، ص ۱۴۸.

امسائل دولتی

نخستین دسته از مسائلی که در برگزاری مراسم پیاده‌روی اربعین به چشم می‌آید، مسائل دولتی است. منظور از مسائل دولتی در اینجا آن دسته از مسائلی است که به‌واسطه مدیریت نامناسب و ناهماهنگی میان نهادهای دولتی مرتبط و درگیر با رویداد اربعین پیش می‌آید. ضعف زیرساخت‌ها

به نظر می‌آید نهادهای دولتی در برخی حوزه‌ها توان مدیریت و سامان‌دهی این میزان از جمعیت را ندارند؛ به‌ویژه از نظر زیرساخت. بنابراین با مشکلاتی همچون ازدحام زائران در مرز، کمبود خودرو در دو طرف مرز، ترافیک چندروزه در مسیر و به‌ویژه در شهرهای نزدیک مرز و... روبه‌رو می‌شویم.

۱ ناهماهنگی میان نهادهای متولی ایران

گاهی میان پلیس مرزی، پلیس راهور، وزارت امور خارجه، ستاد اربعین، رسانه ملی و... ناهماهنگی‌هایی است که به مشکلات جدی برای زائران منجر می‌شود. برای نمونه، بسیاری از نهادها تبلیغ و دعوت گسترده می‌کنند به حضور مردم در این مراسم، اما پایانه‌های مرزی اعلام می‌کنند ظرفیت خدمات‌رسانی به این جمعیت را ندارند.

۲ ناهماهنگی میان نهادهای دولتی ایرانی و عراقی

گاهی طرف عراقی برای پذیرش جمعیت میلیونی زائران ایرانی آماده نیست و در جابه‌جایی زائران در آن سوی مرز عراق مشکلاتی به وجود می‌آید.

۳ دولتی شدن اربعین

اصلی‌ترین انتقاد کارشناسان ایرانی و عراقی، حضور و دخالت پررنگ دولت جمهوری اسلامی در برگزاری مراسم اربعین است. به باور این کارشناسان، اصالت اربعین به مردمی بودن آن است که اکنون آسیب دیده.

۴ رقابت میان نهادها

بسیاری از نهادهای دولتی موب‌هایایی برپا می‌کنند که این کار به نوعی رقابت میان آن‌ها منجر شده است. درحالی‌که وظیفه‌شان ارتباطی با این حوزه ندارد. همچنین گاه بعضی نهادها بخشی از امکانات خود را به عراق منتقل می‌کنند که این کار باعث می‌شود در کارآمدی‌شان در همان بازه زمانی در ایران، اختلال به وجود آید.

۵ ایجاد انتظار بیش از حد در میان زائران

تبلیغات رسانه‌های رسمی درباره امکانات آماده‌شده برای زائران به‌گونه‌ای است که اگر زائران کوچک‌ترین کمبودی حس کنند، نارضایتی‌شان را گاه به شیوه‌های خشن، همچون تخریب حصارهای مرز و ورود غیرقانونی به خاک عراق، ابراز می‌کنند.

۶ چالش‌های امنیتی

جمعیت میلیونی که در بازه زمانی اربعین بین دو کشور جابه‌جا

می‌شود، به‌ویژه در سال‌هایی که بدون کنترل کردن گذرنامه رفت‌وآمد می‌شود، آسیب‌های امنیتی برای هر دو کشور در پی داشته است.

۷ نبود نظارت و مدیریت مناسب

مدیریت مرز و نظارت بر رفت‌وآمد، هماهنگی برای بیمه زائران و نظارت بر خدمات درمانی و... جزو وظایفی است که عده‌ای از پاسخ‌گویان به‌عنوان وظایف دولت برشمردند که هنوز دولت به‌طور کامل از عهده آن برنیامده است.

مسائل فرهنگی اجتماعی |

۱ تفاوت‌های فرهنگی

با وجود نزدیکی‌های فرهنگی، مردمان دو کشور ایران و عراق تفاوت‌های فرهنگی جدی و عمیقی هم دارند که گاه در دورهٔ اربعین خود را نشان می‌دهد. این تفاوت‌ها به‌ویژه در چهار حوزهٔ بهداشت، خوراک، رفتارهای دینی و آداب‌ورسوم رخ می‌نمایند. برای نمونه بسیاری از ایرانیان بعضی رفتارهای عراقی‌ها را غیربهداشتی می‌دانند. بعضی عراقی‌ها هم برخی ایرانیان را به سهل‌انگاری در انجام فرایض دینی متهم می‌کنند.

۲ تنش‌های فرهنگی

به‌جز تفاوت‌های فرهنگی، گاه تنش‌هایی هم میان ایرانی‌ها و عراقی‌ها پیش می‌آید. خاطرات جنگ هشت‌ساله یا میزان کرایهٔ تاکسی و ون در عراق زمینه‌ساز برخی از این تنش‌هاست.

۳ مشکلات بانوان

تدارکات اربعین عموماً با نگاه مردانه و برای مردان فراهم می‌شود و همین نگاه مشکلاتی را در مسیر و مقصد برای زنان به بار می‌آورد. برای نمونه به برگزاری نماز جماعت برای بانوان در طول مسیر توجه نشده است. همچنین بانوان، نسبت به مردان، دسترسی کمتری به سرویس‌های بهداشتی دارند و با مشکلات بیشتری روبه‌رو هستند.

۴ شایعات

هر سال در ایام اربعین، شایعات زیادی حول‌وحوش این رویداد بر سر زبان‌ها و رسانه‌ها، مخصوصاً در رسانه‌های خارجی می‌افتد؛ از ورود بیماری از عراق به ایران همراه با بازگشت زائران تا هزینه‌های فراوانی که دولت ایران برای اربعین انجام می‌دهد و ...

۵ انتظارات نابجا از میزبانان

بسیاری از زائران ایرانی اربعین، این سفر را سفری رایگان می‌پندارند که باید همهٔ امکانات آن‌گونه که آنان انتظار دارند در اختیارشان باشد. این افراد با کمترین احساس کمبود، با حالتی طلبکارانه با میزبان عراقی رفتار می‌کنند. در درازمدت این رفتار، نگاه عراقی‌ها را به ایرانیان تغییر می‌دهد.

۶ انتظارات متقابل عراقی‌ها

بسیاری از عراقی‌ها که برای زیارت حرم امام‌رضا علیه‌السلام به ایران و مشهد می‌آیند، از رفتار متفاوت ایرانیان به‌عنوان میزبان متعجب و گله‌مند می‌شوند. بسیاری از آن‌ها عنوان می‌کنند که انتظار ندارند ایرانیان همان‌طوری رفتار کنند که در زمان اربعین و در عراق با آن‌ها رفتار شده است؛ بلکه انتظار دارند رفتارهای ایرانیان کمتر سودجویانه باشد.

چندین پتو، اقامت طولانی‌مدت رایگان در خانه میزبان عراقی، استفادهٔ بیش از حد نیاز از خدمات رایگان و... برخی رفتارهای ناپسند شماری از زائران ایرانی است.

۱۱ رفتارهای کجروانه

گاهی رفتارهایی همچون دزدی گوشی یا وسایل دیگر، مصرف مواد مخدر و... توسط زائران ایرانی، گزارش می‌شود.

۱۲ الگوهای رفتاری نادرست

کشیدن قلیان و سیگار هرچند در بستر فرهنگ عراقی معنایی متفاوت دارد اما روی آوردن ایرانیان به خصوص جوانان و نوجوانان به استفاده از دخانیات و بعضاً تجربه آن برای بار اول در این مراسم نوعی آسیب محسوب می‌شود.

۱۳ احساس تبعیض

حمایت گسترده از آیین‌های شیعی و محدودبودن سنی‌ها در برگزاری آیین‌های خود، موجب شده است اهل سنت ایران احساس تبعیض کنند. همچنین ایرانیانی که به‌جای سفر زیارتی علاقه‌مند به سفرهای دیگر هستند و خدماتی از سوی دولت دریافت نمی‌کنند، بخشی از گروه‌های ناراضی از خدمات دولتی به زائران اربعین به شمار می‌آیند.

۷ ایرانی کردن اربعین

شمار زیاد موکب‌های ایرانی که اغلب بسیار بزرگ‌تر و مجهزتر از موکب‌های عراقی است، در کنار مسائل دیگر، رنگ‌وبوی عراقی و سنتی اربعین را دگرگون و آن را ایرانی کرده و مایهٔ ناراضیتی عراقی‌ها شده است.

۸ نگاه برتری‌جویانه

شماری از زائران ایرانی به‌نوعی خود را برتر از عراقی‌ها تصور می‌کنند و به شیوه‌های گوناگون این تصور را نشان می‌دهند و باعث ناراحتی عراقی‌ها می‌شوند. برای نمونه خود را متمدن‌تر و بافرهنگ‌تر می‌شمارند یا عراقی‌ها را مستحق داشتن رهبر دیکتاتور و بی‌رحمی همچون صدام می‌دانند.

۹ رقابت میان ایرانی‌ها و عراقی‌ها

گاهی در برپایی موکب یا حتی شیوهٔ عزاداری میان گروه‌های دو ملت رقابت ایجاد می‌شود. مثلاً اینکه بنر موکب کدام گروه بزرگ‌تر باشد یا هنگام حضور هم‌زمان هیئت‌های عزاداری در حرم‌ها، کدام گروه اجازه بیابد و زودتر نوحه‌خوانی کند.

۱۰ رفتارهای ناپسند

نادیده‌گرفتن قوانین موکب‌ها و مثلاً استفادهٔ یک نفر از

مسائل محیط زیستی

۱ به جاگذاری انبوه زباله، به ویژه ظروف یکبار مصرف در طول راه و در مقصد، از مشکلات اصلی محیط زیستی اربعین است. حجم این زباله‌ها به حدی است که نگاه همۀ زائران را به خود جلب می‌کند.

مسائل دینی |

۲ مجادلات میان شیعیان در مسیر
این مجادلات به‌ویژه بین حامیان دیدگاه‌های جمهوری اسلامی و کسانی که در چارچوب تشیع رسمی از نگاه جمهوری اسلامی قرار نمی‌گیرند و نیز حامیان افرادی همچون سید یمانی و... رخ می‌دهد. همچنین برجسته‌کردن اختلافات با جریان صدر در این دسته جای دارد.

۳ به‌حاشیه‌رفتن بنیان‌های اسلام و تشیع
حاشیه‌های این مراسم آن‌چنان برجسته شده که گاهی اصل زیارت و غم و اندوه برای سالار شهیدان، فهم فلسفه قیام ایشان و تطهیر زائر به فراموشی سپرده می‌شود.^۱

۴ مخدوش شدن چارچوب زیارت از منظر درون‌دینی

برخی رفتارهای مرسوم در پیاده‌روی اربعین، در تعارض مستقیم با توصیه‌های درون‌دینی ناظر به آداب زیارت است؛ دستورهایی مانند نخوردن خوراکی‌های متنوع و نفی لذت‌جویی، داشتن آرامش و سکوت، ذکر دائم خدا، مداومت بر اعمال عبادی و... که به‌صورت مستقیم در روایات آداب زیارت توصیه شده است.

۱. در گزارش اصلی اشاره کرده‌ایم که دیدگاه‌های درون‌دینی مخالف با آنچه در اینجا، مسائل و آسیب‌های دینی خوانده می‌شود هم وجود دارد.

اربعین در جایگاه مناسکی مذهبی، با این شیوه اجرا، آسیب‌هایی دینی نیز به همراه دارد که بعضی از آن‌ها چنین است:

۱ تقابل شیعه و سنی

این تقابل در سه محور به چشم می‌آید:

۱ بازنمایی اربعین به عنوان لشکرکشی شیعه-سنی
تعریف و ترویج تصویر اربعین با رویکرد عرض اندام در برابر اهل سنت می‌تواند در خاورمیانه پیامدهای منفی غیر لازمی را به همراه داشته باشد.

۲ پیداشدن بدیل مراسم حج
بارها، آشکار و نهان، بعضی اربعین را بدیلی برای حج مطرح کرده‌اند که می‌تواند مدعاهای جریان‌های تکفیری را علیه تشیع تقویت کند. در برخی روایات شیعه به برتری زیارت کربلا بر حج تصریح شده است ولی بازنمایی آن در فضای غیر شیعی می‌توان تأثیرات منفی داشته باشد.

۳ گسترش احساس نارضایتی در اهل سنت ایران
که در مورد ۱۳ مسائل اجتماعی فرهنگی به کلیت آن اشاره شد.

مسائل سیاسی و بین‌المللی |

۱ اثرگذاری بر روابط ایران با عراق

ناهماهنگی‌ها میان دو کشور و گاه رقابت میان آن‌ها در درازمدت پیامدهای سیاسی منفی به بار خواهد آورد.

۲ اثرگذاری بر روابط ایران و عراق با کشورهای منطقه

با توجه به تقابل سنی و شیعه در این مراسم، روابط ایران و عراق با کشورهای سنی منطقه، به‌ویژه عربستان و امارات، احتمالاً دستخوش تحولاتی خواهد شد.

۳ تبلیغات سنگین منفی رسانه‌ای

شایعات پیش‌گفته، اغلب از دل رسانه‌هایی بیرون می‌آید که به نظام‌های سیاسی مخالف ایران وابسته‌اند و از این بستر نیز سوء استفاده می‌کنند.

| مسائل اقتصادی |

۱ از نگاه منتقدان

برخی منتقدان، هزینه‌هایی را که دولت و مردم برای اربعین و در عراق خرج می‌کنند، شایسته مصرف کردن در خود ایران می‌دانند. همچنین اهل سنت شهرهایی همچون مریوان که در مسیر عبور زائران به سمت عراق است، گلایه‌مندند از اینکه اتوبوس‌های زائران از خدمات رستوران‌های مشخصی استفاده می‌کنند و با وجود حضور گسترده زائران در این شهر، هیچ دستاورد اقتصادی برای آن‌ها ندارند.

۲ از نگاه زائران

بخش عمده‌ای از زائران همچنان خدمات رایگان بیشتری را خواهان‌اند و هزینه سفر اربعین را گزاف می‌پندارند. این پندار، با همان مقوله انتظارات نامعقول بخشی از زائران که اربعین را سفری کاملاً رایگان می‌پندارند، بی‌ربط نیست.

امسائل گردشگری |

۱ اربعین گونه‌ای گردشگری دینی است؛^۱ بنابراین همان مسائل و مشکلات گردشگری را دارد. گردشگری هر نوع جابه‌جایی انسان‌ها از محل اقامت خود است که بیش از یک روز و کمتر از یک سال باشد و با اهدافی همچون تفریح، دانش‌اندوزی، خرید و فروش یا کسب تجربه تازه صورت گیرد. بنابراین اربعین یا هر نوع زیارت دیگری گردشگری دینی به شمار می‌آید. بسیاری از ایرانیان نیز با رویداد اربعین همچون گونه‌ای از سفر مواجه می‌شوند و همان رفتاری را که در سفر دارند، در اربعین هم دارند. برای نمونه همان‌گونه که در سفرهای خود چندین روز در مقصد توقف می‌کنند، در نجف یا کربلا هم چند روز توقف می‌کنند. باتوجه به حضور میلیونی زائران، این کار مایه اختلال در خدمت‌رسانی می‌شود و انتقاد میزبانان عراقی را در پی دارد.

۱. در این زمینه دیدگاه‌های متفاوتی ناظر به ماهیت سفر اربعین به‌عنوان گونه‌ای از گردشگری دینی وجود دارد. برای نمونه برخی معتقدند که به‌سبب نبود سویه‌های اقتصادی در کشور مبدأ، نمی‌توان این سفر را ذیل عنوان گردشگری دینی تعریف کرد.

اجمع‌بندی آسیب‌ها

اربعین ناشی از حرکت تصویر اربعین به‌سوی ماهیت کارناوالی است که از معنای درون‌دینی آن فاصله دارد. در اینجا دقت در این نکته ضروری است: تصویر، مبنای عمل کنشگران است و انسان‌ها با پدیده‌ها، براساس تصویری که از آن‌ها دارند مواجه می‌شوند و رفتار می‌کنند. بنابراین درخصوص پیاده‌روی اربعین، اگر به‌دنبال تغییر رفتارها و الگوهای عمل آسیب‌زا هستیم، تا زمانی که تصویر مخدوش از زیارت اربعین جای خود را به تصویر مطلوب ندهد، انتظار حل مسئله در این حوزه سخت می‌نماید.

نقطه‌کانونی در ارائه تصویر مطلوب از اربعین، بازگشت به معنای درون‌دینی زیارت اربعین یا همان اصالت این مراسم است که با فرایند کارناوالی شدن یا کالایی شدن فرهنگ، آسیب دیده است. در این معنا، آداب زیارت از بُعد درون‌دینی در مغایرت با مجموعه‌ای از الگوهای رفتاری است که در رویداد اربعین، الگوهای آسیب‌زا به شمار می‌آیند. لزوم سادگی، قناعت به امکانات حداقلی، پرهیز از خوش‌گذرانی، اجتناب از اسراف و رفتارهایی از این دست، از آداب ضروری زیارت است که رعایت نکردن آن‌ها به شکل‌گیری مجموعه‌ای از آسیب‌ها در این زمینه منجر شده است.

با نگاهی به آسیب‌های پیش‌گفته، به نظر می‌رسد محور مسائل مرتبط با جنبه فرهنگی و اجتماعی پیاده‌روی اربعین، مسئله شکل‌گیری تصویر غلط از اربعین است. در اینجا منظور از «تصویر»، انگاره ذهنی افراد یا گروه‌ها از هر پدیده است که به‌طور معمول رسانه‌های متنوع آن را ایجاد می‌کنند. تصویر، مبنای شناخت و نوع مواجهه افراد با هر پدیده است. با این تعریف و توصیف، هرگونه فاصله‌گرفتن تصویر اربعین از معنای درون‌دینی آن و حرکت به‌سمت کارناوالی شدن این تصویر، آسیب‌زاست. کارناوالی شدن حالتی است که در آن، معانی رسمی و تأییدشده از منظر چارچوب دینی اربعین به حاشیه رانده شده و جنبه‌های دیگری مانند سویه‌های لذت‌جویانه، هیجانی، تفریحی و... پررنگ می‌شوند. این پدیده که در مباحث علوم اجتماعی به «کالایی شدن فرهنگ» هم معروف است، بسیاری از مراسم و سنت‌ها را از اصالت خود دور کرده است. مراسم پیاده‌روی اربعین به‌دلیل ویژگی‌های ماهوی خود مانند تجمع انسانی در ابعاد گسترده، محدودیت زمانی، خدمت‌رسانی به شرکت‌کنندگان، موضوعیت پیاده‌روی و... مستعد کارناوالی شدن است. بیشتر آسیب‌های طرح‌شده در حوزه مسائل فرهنگی

اراهکارها و پیشنهادها |

برپایه نکات جمع‌بندی، پیشنهادها و راهکارهایی که در بخش پایانی می‌آید، ناظر به ترسیم تصویری مطلوب از زیارت اربعین است. با نگاهی به دسته‌بندی آسیب‌ها مشخص می‌شود که این تصویر مطلوب از آیین اربعین از دو گروه بزرگ آسیب‌ها صدمه می‌بیند: آسیب‌های مربوط به نقش دولت در این مراسم و آسیب‌های مربوط به جامعه، به‌ویژه زائران و مشارکت‌کنندگان در برگزاری این مراسم. بنابراین می‌توان برای تک‌تک آسیب‌های برشمرده‌شده راهکار ارائه داد؛ اما به نظر می‌آید پیشنهادها و راهکارهای معطوف به این دو کلان‌گروه، در جلوگیری از پراکندگی مبحث یاری‌رسان است.

محور اول:

پیشنهاد‌های ناظر به نقش دولت |

۱ حفظ کرامت زائران و حفظ ارزش مردمی اربعین

این محور، پیشنهادهایی اساسی برای حضور دولت در رویداد اربعین است. ضعف زیرساخت‌ها و مدیریت نابسامان در انتقال زائران موجب آزار و هتک حرمت ایشان گشته است. از طرف دیگر با ورود دولت به عرصه «تشویق فراوان» به زیارت و خدمات‌رسانی‌ای که باید به‌صورت مردمی باشد و از وظایف دولت نیست، از ارزش مردمی‌بودن زیارت اربعین کاسته شده است.

تمرکز حکمرانی بر وظایف اولیه و ذاتی خود و اجتناب از ورود به حیطه فعالیت‌های مردمی از رویکردهای بسیار مهم در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری سیاست‌گذاران است. دولت باید با تمرکز بر وظایف اولیه خود بیشترین خدمت را به زائران اربعین برساند. پیشنهاد می‌شود دولت بر این محورها تمرکز کند:

۱ مدیریت جمعیت

برای مدیریت جمعیت زائران ایرانی، پیشنهاد می‌شود که زائران در سامانه سازمان حج و زیارت ثبت نام کنند؛ مشابه روند ثبت نام حج. سپس متناسب با ظرفیتی که دولت عراق اعلام می‌کند، تعداد زائران هر سال مشخص شوند. در این فرایند می‌توان مشابه حج، برای زائرانی که سفر اولی‌اند و برای گروه‌های سنی خاص اولویت در نظر گرفت.

۲ مدیریت و بهبود زیرساخت حمل‌ونقل در ایران و عراق

حمل‌ونقل زائران، هم در ایران هم در عراق، معضلات متعددی دارد. برای حل این معضلات دولت باید با تنظیم‌گری مناسب و ایجاد تسهیلات، به بخش خصوصی فرصت بدهد برای حل این معضلات بکوشد. راه‌اندازی پایانه‌های مسافربری و بازسازی و توسعه جاده‌ای و ریلی مسیرهای زائران در ایران و عراق از اقدامات مهم در ترابری بهتر زائران است. گفتنی است در صورتی که دولت بخواهد به‌صورت جدی خدمات را قیمت‌گذاری و تلاش کند هزینه سفر اربعین را به حداقل

برسانند، طبیعتاً امکان سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در این عرصه کاهش خواهد یافت. همچنین پیشنهاد می‌دهیم دولت ایران مانع دریافت عوارض توسط دولت عراق نشود و دولت عراق را تشویق کند از محل دریافت عوارض، زیرساخت‌های سفر ایرانیان به عراق را توسعه دهد.

۲ نشان دادن تصویر درست از رویداد اربعین

رسانه‌های رسمی جمهوری اسلامی ایران تأثیر بسزایی در ساختن تصویر اربعین در ذهن ایرانیان داشته‌اند. به نظر می‌رسد ساختن تصویر «سفر ارزان» توسط رسانه‌ها یکی از آسیب‌های مهم این عرصه باشد. برای بهتر شدن تصویر زیارت اربعین رسانه‌های دولتی باید بر مفاهیم زیر تمرکز کنند:

- ترویج معانی و آداب درون‌دینی زیارت اربعین؛
- تمرکز بر مفهوم «سفر ساده» به جای «سفر ارزان»؛
- آشناساختن زائران ایرانی با آداب و فرهنگ مردم عراق برای رفتار بهتر.

محور دوم:

پیشنهاد‌های ناظر به نقش جامعه و فرهنگ |

اشخاص و چهره‌های مذهبی مانند مراجع، مداحان و واعظان سرشناس و... امکان اثرگذاری عمیقی بر رفتارهای جامعه مذهبی دارند. جهت‌دهی به رویکرد این افراد درباره وضعیت مطلوب و مقبول و معقول در زیارت اربعین، در ترسیم و اشاعه تصویر مدنظر از این پدیده تأثیر بسزایی خواهد داشت. تهیه محتوای مناسب و ارائه الگوی مطلوب تصویر اربعین به این افراد در قالب جلسه با آنها، نخستین پیشنهاد برای اصلاح تصویر زیارت اربعین است.

در مساجد کشور در ماه مبارک رمضان که با پشتوانه حمایت و تشویق افراد اثرگذار شکل گرفت، می‌تواند برای زیارت اربعین و ناظر به عملکرد موبک‌های ایرانی نیز تکرار شود.

۱ تقبیح سویه‌های کارناوالی در پیاده‌روی اربعین

یکی از راهکارهای جلوگیری از وقوع پدیده نامطلوب، روشن شدن نامطلوب بودن آن پدیده در اذهان عمومی است. یکی از رویکردهای عمده در تمامی فعالیت‌های رسانه‌ای و تبلیغی در تصویرسازی مطلوب از اربعین این است: تقبیح سویه‌ها و جنبه‌هایی که به فاصله گرفتن زیارت اربعین از جنبه درون‌دینی آن و به کارناوالی شدن آن منجر می‌شود.

۳ تولید محتوای چندرسانه‌ای در بستر رسانه‌های مذهبی

رسانه‌های مذهبی بستر مناسبی برای عرضه محتوا به جمع گسترده‌ای از جامعه مذهبی ایران فراهم آورده است. تولید محتوای چندرسانه‌ای به منظور بازنشر در این رسانه‌ها، تبلیغ تصویر مطلوب از اربعین را به جمع گسترده‌ای از مخاطبان فراهم می‌آورد.

۲ نشان دادن الگوی مطلوب خدمات‌رسانی به موبک‌داران ایرانی

در میان میزبانان عراقی، سادگی و اخلاص از ویژگی‌های بسیار مهم در خدمت‌رسانی به زائران است. بعضی موبک‌های ایرانی به‌علت برخورداری از امکانات مادی بیشتر، عامل به‌حاشیه‌راندن شدن موبک‌های ساده عراقی هستند. تغییر این الگو با محوریت سادگی، ناظر به معانی درون‌دینی زیارت اربعین، می‌تواند الگوی جدیدی از خدمت‌رسانی به زوار را از سوی موبک‌های ایرانی بازنمایی کند. تکرار تجربه‌ای مانند «افطاری ساده»

امید است با به‌کار بستن این راهکارها، بخش عمده‌ای از آسیب‌های رویداد اربعین برطرف گردیده یا کاهش یابد. در نهایت باید به این نکته مهم توجه کرد: رویدادی به گستردگی اربعین با بیش از ۲۵ میلیون زائر که حدود ۳ میلیون نفر آنها ایرانی‌اند، قطعاً خالی از آسیب نخواهد بود. اما نکته مهم این است که آسیب‌ها نباید آن‌چنان زیاد شود که حاشیه‌ها از متن برجسته‌تر گردد. راهکارهای ارائه‌شده در این پژوهش، در راستای پررنگ‌تر کردن متن و دیدگاه درون‌دینی اربعین بر پایه اصلت این آیین و با هدف کاستن از حاشیه‌های آن، به‌ویژه سویه‌های کارناوالی آن است.

www.mssinst.com | Contact@mssint.com

